

POLICIJOS VAIDMUO ATLIEKANT PIRMINĘ NARKOMANIJOS PREVENCIJĄ, MAŽINANČIĄ NARKOTIKŲ PAKLAUSĄ

Doktorantas Algirdas Kestenis

Lietuvos teisės universitetas, Policijos fakultetas, Policijos teisės katedra
Valakupių 5, 2016 Vilnius
Telefonas: 2 740 624
Elektroninis paštas ptk@ltu.lt

Pateikta 2002 m. gruodžio 22 d.

Parengta spausdinti 2002 m. gruodžio 24 d.

*Recenzavo Lietuvos teisės universiteto Policijos fakulteto Policijos teisės katedros vedėjas
doc. dr. Alyvydas Šakočius ir Lietuvos teisės universiteto Teisės fakulteto Muitinės veiklos katedros vedėjas
docentas dr. Alfonsas Laurinavičius*

S a n t r a u k a

Nors narkomanijos prevencija yra gana plati socialinės veiklos rūšis, specialiojoje literatūroje bei praktinėje veikloje dominuoja kur kas siauresnis jos apibrėžimas. Ji dažniausiai tapatinama su priemonių arba programų, skirtų narkotikų paklausai mažinti, visuma. Taip redukcioniškai suprantant narkomanijos prevenciją, net jeigu nekyla jokių abejonių dėl to, kad policija yra viena pagrindinių institucijų, užtikrinančių neteisėtus narkotikų apyvartos kontrolę ir taip mažinančių neteisėtą narkotikų pasiūlą, susiduriame su tam tikra problema apibrėždami policijos, kaip narkomanijos prevencijos subjekto, vietą joje. Straipsnyje apibrėžiama policijos vieta narkomanijos prevencijoje vykdant paklausai mažinti skirtas pirmines prevencijos priemones. Policijos statuso specifika nustatoma analizuojant narkomanijos prevencijos sisteminius elementus. Remiantis pasaulyje atliktais prevencinių programų efektyvumo tyrimais analizuojamos ir Lietuvos policijos taikomos narkomanijos prevencijos programos.

I v a d a s

Pastaruosius trisdešimt metų pasaulyje, ypač JAV bei Vakarų Europoje, vyksta aki-vaizdūs narkomanijos kontrolės politikos prioritetų pokyčiai, vis daugiau dėmesio skiriama šio reiškinio prevencijai [1, p. 461–519]. Jie galėtų būti paaiškinami daugybe priežasčių. Šiuolaikinis narkotikų vartojimo proveržis pasaulyje bei su juo susijusių socialinių, politinių, medicininių, kriminologinių ir kitų problemų aštrėjimas, prasidėjęs septintojo dešimtmečio pabaigoje, suponavo poreikį intensyviai intervencines priemones, kuriomis būtų mažinamas narkotikų vartotojų skaičius. Tačiau nuolatinis represinių priemonių ir medicininės intervencijos stiprinimas, daugiausia dėmesio skiriant naujų gydymo bei priežiūros formų paieškai, nedavė laukto rezultato. Epidemiologinių tyrimų duomenys atskleidė, kad problemų, susijusių su narkotikų vartojimu, tik daugėjo, o moksliniai tyrimai kėlė vis daugiau abejonių dėl represinių bei medicininių intervencijų efektyvumo ir veiksmingumo [2, p. 15–31]. Antra vertus, jokiū būdu negalime teigti, kad narkomanijos prevencijos idėja yra nauja, jos užuomazgų galime aptikti jau pačioje XX a. pradžioje [3, p. 117]. Tačiau dauguma autorių mano, kad narkomanijos prevencijos teoriniai pagrindai vis dar nėra reikiamai išplėtoti, trūksta aiškumo dėl kai kurių esminių pradinių nuostatų. Pavyzdžiui, yra netikslumų ar net prieštaravimų traktuojant narkomanijos prevencijos sampratą [4, p. 216], nėra vienodos nuomonės dėl ją sudarančių posistemų turinio bei apimčių. Šios kategorijos Lietuvoje interpretuojamos nevienareikšmiškai. Policijos vaidmuo narkomanijos prevencijoje dėl nevisiškai aiškaus mokslinio pagrindo vis dar išlieka gana diskutuotinas ir reikalauja detalesnio tyrimo.

Policijos vieta narkomanijos prevencijoje apibrėžtina tiriant užsienio valstybių patirtį, kuri dėl problemos aštrumo buvo grindžiama ilgalaikio veiklos stebėjimo patvirtintomis arba nepatvirtintomis mokslinėmis paradigmomis. Gali būti, kad Lietuvoje įgyvendinamos narkomanijos prevencijos programos, kuriose dalyvauja arba kurias inicijuoja policija, remdamasi praktiniais Vakarų valstybių pavyzdžiais, kurie moksliniu lygmeniu jau pripažinti netinkamais. Tai galima nustatyti prevencines policijos priemones nagrinėjant mokslinių išvadų raidos kontekste.

Narkomanijos prevencijos sąvokų kategorijos

Gausioje specialiojoje literatūroje, kurioje nagrinėjamos narkomanijos kontrolės priemonės, kad ir kaip būtų keista, nerandame visuotinai priimto ir vienodo narkomanijos prevencijos apibrėžimo. Skirtinguose šaltiniuose jos turinys suvokiamas labai skirtingai ir kinta nuo labai plačiai apibrėžiamos socialinės praktikos, kaip „bet kokios veiklos, vykdomos tam tikru laiko momentu, kuria yra siekiama sumažinti arba atitolinti narkotikų vartojimo protrūkį“ [2, p. 16] rūšies, iki tiek specialiojoje literatūroje, tiek praktinėje veikloje kur kas siauriau suvokiamų visumos priemonių ar strategijų, kuriomis siekiama daryti poveikį konkrečių individų grupei ar jų grupių apsisprendimui nevertoti narkotikų. Pastaruoju atveju narkomanijos prevenciją galima apibrėžti kaip „veiklą, apimančią faktinės informacijos apie narkotikus platinimą, gyvenimo įgūdžių formavimą, narkotikų vartojimo alternatyvų propagavimą, savęs vertinimo skatinimą, adekvatų šeimos, mokyklos ir bendruomenės valdymą bei kitas analogiškas strategijas arba pavienes atskiras priemones, kuriomis siekiama daryti įtaką bei pakeisti žmogaus elgesį ir taip sumažinti jo poreikį vartoti narkotikus“ [5, p. 1; 6, p. 30].

Atkreiptinas dėmesys, kad tiek vienu, tiek kitu atveju, mūsų manymu, nesuteikiamas pozityvus, teoriškai pagrįstas konceptualus narkomanijos prevencijos suvokimo pagrindas, sudaromos sąlygos kilti beprasmiškoms diskusijoms dėl jos turinio, prioritetų, taip pat priemonių ir ypač – jas įgyvendinančių subjektų.

Ir priešingai, visuotinai pripažįstama, kad narkomanijos, kaip ir kitų neigiamų socialinių reiškinių, prevencija pasižymi sisteminiu pobūdžiu, t. y. tapatintina su apibrėžta sistema, kurios pagrindiniai sisteminiai elementai yra specifiniai, **būdingi tik narkomanijos prevencijai. Tai prevencinės veiklos objektai, prevencinės priemonės bei subjektai.** Todėl visiškai pagrįstai manytina, kad šią sudėtingą sistemą sudarančių elementų būdingieji ypatumai, nulemiantys ir pačios sistemos savybes, leidžiančias ją atriboti nuo kitų panašių socialinės veiklos sistemų bei tiksliau ją apibrėžti konceptualiuoju lygmeniu, turi būti įtraukti į narkomanijos prevencijos sąvoką.

Narkomanijos prevencijos objektai

Specialiojoje literatūroje prevencijos objektai tapatinami su objektyvios realybės reiškiniais arba procesais, kuriems prevencinė veikla yra skirta bei daro poveikį juos keičiant, t. y. suteikiant naujas savybes ar kokybines formas. Atsižvelgiant į kompleksinį narkomanijos pobūdį manytina, kad ši veiklos rūšis yra skirta sudėtingam objektui, apimančiam narkotikų vartojimą, piktnaudžiavimą, bei priklausomybę, jų lemiamas sveikatos bei socialines problemas, tarp jų ir visumą nusikaltimų arba kitų teisės pažeidimų, susijusių su šių medžiagų vartojimu arba neteisėta apyvarta (taip pat ir nusikaltimus, kurių dalykas nėra narkotinės ar psichotropinės medžiagos). Antra vertus, prevencine veikla narkomanija veikiama ne tiesiogiai, o per jos priežastis, sąlygas ar kitus determinantus, kurie ir yra tiesioginiai bei specifiniai šios socialinės veiklos objektai.

Visiškai nenuostabu, kad tokia kontekste narkomanijos priežastims ir sąlygoms apibrėžti specialiojoje literatūroje skiriama nepaprastai daug dėmesio. Joje vis dažniau naudojama rizikos veiksmų, apimančių tiek narkomanijos priežastis, tiek sąlygas, samprata, kurioje jie suprantami kaip *individualios žmogaus bei socialinės aplinkos charakteristikos, susijusios su didesne piktnaudžiavimo narkotikais tikimybe*. Konceptiniu lygmeniu šie veiksniai skirstomi į keletą grupių:

Kultūriniai–socialiniai veiksniai, apimantys teisės bei kitas socialines normas narkotikų vartojimo atžvilgiu, narkotikų prieinamumą, ekstremalią ekonominę deprivaciją ir dezorganizaciją gyvenamojoje vietoje.

Tarpasmeniniai veiksniai, apimantys alkoholio ar narkotikų vartojimą šeimoje arba palankų požiūrį į jų vartojimą, nepakankamą arba neadekvatų šeimos valdymą, konfliktus šeimoje, draugų, ypač pradinėse mokyklos klasėse, atsiribojimą nuo narkotikus vartojančių draugų.

Psichikos bei elgesio veiksniai, apimantys ankstyvą nuolatinį problemišką elgesį, nepakankamą pažangumą mokykloje, nepakankamą mokyklos lankymą arba jos nelankymą, maištingumą ir priešišumą kitų asmenų atžvilgiu, palankų požiūrį į narkotikų vartojimą bei ankstyvą eksperimentavimą su narkotikais.

Biogenetiniai veiksniai, apimantys potencialų paveldimumą ir psichofiziologinį pažeidžiamumą narkotikų poveikiui¹.

Išskirtini ir kiti veiksniai, kurie nors ir netiesiogiai, tačiau taip pat skatina pradėti įsitraukti vartoti narkotikus. Prie jų priskirtini psichologiniai bei emociniai veiksniai, tokie kaip nerimas, susijaudinimo poreikis, depresija, įvairios psichopatologijos, menkas atsparumas išorinei įtakai, antisocialinės asmenybės sutrikimas, taip pat tokie veiksniai kaip ankstyva seksualinė patirtis, stresą keliantys įvykiai. Kaip veiksnį, susijusį su narkotikų vartojimo iniciacija, būtina nagrinėti ir paauglio amžių. Įsitraukimo į narkotikų vartojimą rizika akivaizdžiai padidėja vidutinėje ir vėlyvojoje paauglystėje, o vėliau mažėja [9; p. 660–666]. Akivaizdu, kad minėtieji rizikos veiksniai nėra lygiaverčiai ir vienodai svarbūs. Antra vertus, mažai tikėtina, kad kuris nors vienas rizikos veiksnys galėtų iki galo apibrėžti įprotį vartoti narkotikus. Dažniausiai narkotikų vartojimo pradžią lemia keletas rizikos veiksnių deriniai. Nustatyta, kad rizikos veiksnių kiekis tiesiogiai proporcingas narkotikų vartojimo tikimybei. Be to, didesnis rizikos veiksnių skaičius ne tik tiesiogiai koreliuoja su tiesiogine didesne aktualaus narkotikų vartojimo, bet ir potencialaus jų vartojimo ateityje tikimybe, o tai, be jokios abejonės, implikuoja tikrąjį šių veiksnių etiologinį vaidmenį.

Narkomanijos prevencijos priemonių sistema

Narkomanijos reiškinio kompleksiskumas, jo priežasčių bei sąlygų įvairovė suponuoja pagrįstą prielaidą, kad prevencinės priemonės, kuriomis veikiamas šis fenomenas, taip pat nėra vienašios, o tai savo ruožtu implikuoja būtinybę diferencijuoti šias priemones atsižvelgiant į tam tikrus jų sisteminius, turinio arba formos, požymius.

Specialiojoje literatūroje narkomanijos prevencijos priemonės yra klasifikuojamos remiantis tokiais požymiais kaip jų lygis, apimtis, turinys, tikslingumas, kryptingumas, teisinė charakteristika ir pan. Tačiau dažniausiai tiek specialiojoje literatūroje, tiek praktikoje naudojama narkomanijos prevencijos priemonių klasifikacija remiantis formaliu *laiko (arba poveikio stadijos)* kriterijumi. Taip išskiriamos pirminės, antrinės ir tretinės narkomanijos prevencijos priemonės. Dėl ribotos straipsnio apimties tenkinsimės būtent tokia narkomanijos prevencijos priemonių klasifikacija, daugiau dėmesio skirdami pirminėms prevencijos priemonėms, nes būtent čia aktualus specialiųjų policijos metodų taikymas.

Pirminės prevencijos priemonės. Šiomis priemonėmis veikiamos ne tiek susiformavusios ir pasireiškusios, bet dar besiformuojančios narkomanijos priežastys ir sąlygos. Todėl šios priemonės dažniausiai yra taikomos fizinės ir socialinės aplinkos veiksniams (šeima, mokykla, draugų įtaka, socialinės sąlygos), skatinantiems narkotikų vartojimą, bei individams, kuriuos gali paveikti šie veiksniai [1, p. 461–519], o ne narkotikus vartojantiems asmenims. Pirminės prevencijos priemonėms kurti bei tobulinti jau kuris laikas tiek akademinuose sluoksniuose, tiek praktinėje veikloje skiriama daugiausia dėmesio. Tokia situacija sudarė sąlygas požiūriui, kai narkomanijos prevencija apskritai tapatinama su pirminės prevencijos priemonėmis, prioritetinį dėmesį skiriant paklausos mažinimui [10; 12, p. 229]. Šios

¹ Specialiojoje literatūroje prevencinių priemonių poveikio šiam veiksniai rezultatas apibrėžiamas kaip „vengi- mas naujų piktnaudžiavimo narkotikais atvejų, sveikatos stiprinimas, mažinant narkotikų vartojimą“ [8] arba „noro pradėti vartoti narkotikus mažinimas, stiprinant protekinius ir silpninant rizikos veiksnius“ [9].

priemonės yra labai įvairios, todėl specialiojoje literatūroje jos remiantis *turinio* kriterijumi yra skirstomos į *informacijos platinimo, afektines, socialinės įtakos ir alternatyvias priemones* [12, p. 1–28]. Informacijos platinimo priemonės buvo pradėtos įgyvendinti dar šeštajame dešimtmetyje. Jos remiasi prielaida, kad narkotikai pradedami vartoti dėl nepakankamo informuotumo apie žalingus vartojimo padarinius. Taigi, manytina, kad faktinių žinių apie neigiamus medicininius, teisinius, socialinius, psichologinius ir kt. padarinius platinimas skatina asmenų racionalų elgesį, formuoja neigiamą požiūrį į narkotikų vartojimą bei veda prie racionalaus sprendimo nevartoti narkotikų [13, p. 1–7]. Tokia informacija platinama taikant tradicinius metodus: mokytojų arba tam tikrų sričių specialistų vedamas didaktines pamokas, audiovizualines prezentacijas švietimo įstaigose, viešose vietose bei žiniasklaidoje platinant lankstinukus, plakatus ir kitas vaizdines priemones. Dažnai, siekiant sustiprinti šios informacijos poveikį naudojama vadinamoji „bauginimo (angl. *fear arousal*) taktika“. Nepaisant to, kad tyrimais nustatyta, jog tokio pobūdžio priemonės mažai efektyvios¹, jos vis dar aktyviai taikomos. Lietuvos policijos taikomų prevencijos priemonių sistemoje, kaip matysime vėliau, jos užima žymią vietą.

Nuo aštuntojo dešimtmečio, nustačius asmeninius bei tarpasmeninius veiksnius, lemiančius narkotikų vartojimo pradžia, pradėtos taikyti afektinio švietimo priemonės, skirtos narkotikų vartojimo prevencijai. Tokios priemonės dažniausiai suteikia informacijos ne apie patį narkotikų vartojimą (apie narkotikų vartojimą įgyvendinant šias priemones dažniausiai iš viso neužsimenama), o apie veiksnius, susijusius su narkotikų vartojimu. Jomis siekiama pašalinti narkotikų vartojimo priežastis šeimoje, mokykloje kuriant mikrosocialinį klimatą, palankų jaunuolių socialiniams ir emociniams poreikiams tenkinti. Šios priemonės dažniausiai skirtos išmokyti tinkamai apsispręsti bei formuoti ir stiprinti savęs vertinimo įgūdžius, pabrėžiant pozityvias, visuotinai priimtinas vertybes, elgesio formas pasirinkimo padarinių analizę bei informuojant apie alternatyvias narkotikų vartojimui elgesio formas. Afektinio švietimo priemonės dažniausiai įgyvendinamos taikant analogiškus informacijos platinimui metodus. Ir šiuo atveju tyrimų rezultatai nepatvirtina tokio pobūdžio priemonių efektyvumo.

Devintajame dešimtmetyje buvo suformuluoti metodologiniai modernių narkotikų vartojimo prevencijos priemonių pagrindai². Tam sąlygas sudarė plačiau nei iki tol prieinama epidemiologinė informacija apie problemos mastus bei struktūrą bei rizikos ir apsaugos veiksnių, leidžiančių geriau suvokti narkotikų vartojimo pradžios bei jo progresavimo mechanizmą, teorinių koncepcijų sukūrimas bei platus taikymas. Socialinės įtakos priemonės – šių koncepcinių poslinkių išdava. Dažniausiai jos skirtos formuoti socialinei kompetencijai, būtinai pasipriešinti makrosocialinės aplinkos arba neigiamai draugų įtakai, skatinančiai narkotikų vartojimą, daugiausia dėmesio skiriant tarpasmeninio bendravimo įgūdžiams, savęs įsisąmoninimui, sprendimų priėmimui, problemų sprendimui, atkaklumui, draugystės įgūdžiams formuoti, į šią veiklą kaip galima plačiau įtraukiant šeimą, bendruomenės institucijas.

¹ Tyrimų metu nustatyta, kad informacijos platinimu pagrįstos programos akivaizdžiai padidina žmonių informuotumą apie narkotikus bei žalingus jų vartojimo padarinius. Antra vertus, šios priemonės turi tam tikrą poveikį elgesiui galbūt tik esant trumpalaikiai perspektyvai. Pozityvi tokių priemonių reikšmė esant ilgalaikiai perspektyvai nenustatyta arba ji statistiškai nereikšminga. Negana to, daugybė mokslinių tyrimų patvirtina, kad tokio pobūdžio prevencinės priemonės gali lemti ir neigiamus požiūrio ar elgesio pokyčius narkotikų vartojimo atžvilgiu, t. y. paskatinti narkotikų vartojimą [15, p. 53–78].

² Specialiojoje literatūroje išskiriami šie pagrindiniai principai, kuriais remiantis turėtų būti įgyvendinamos pirminės narkomanijos prevencijos priemonės: 1) *prevencijos priemonės turi skatinti apsaugos veiksnius bei mažinti žinomus rizikos veiksnius*; 2) *šios priemonės turi būti taikomos ne tik neteisėtai vartojant narkotikus, bet ir kitas psichiką veikiančias medžiagas (tabaką, alkoholį)*; 3) *priemonės negali apsiriboti informacijos apie narkotikus pateikimu, jos turi apimti ir įgūdžių pasipriešinti socialiniam spaudimui vartoti narkotikus, socialinės kompetencijos, būtinos kokybiškai bendraujant, problemų atpažinimo ir sprendimo įgūdžius*; 4) *įgyvendinant priemones turi būti taikomi ne tik didaktiniai, bet ir interaktyvūs metodai, tokie kaip diskusijos grupėse, vaidinimai, situacijų modeliavimas ir pan.* 5) *tam tikros priemonės turi būti vykdomos tėvų, mokytojų, mokinių, rizikos grupių ir pan. atžvilgiu*; 6) *priemonės turi būti ilgalaikės, turi būti kartojamos, kadangi trumpalaikės priemonės nėra efektyvios*; 7) *stiprinti neigiamas normas narkotikų vartojimo atžvilgiu visoje prevencijos aplinkoje, taip pat šeimoje, mokykloje ir bendruomenėje; bendruomeninės programos yra efektyvesnės, kai jas papildo atitinkamos priemonės, vykdomos mokykloje ir šeimoje*; 8) *priemonės turi būti įgyvendinamos atsižvelgiant į problemų pobūdį bei apimtis vietinėje bendruomenėje*; 9) *priemonės turi būti pritaikytos specifiniam amžiaus bei išsivystymo lygiui, bei kultūrinei aplinkai*; 10) *prasidėti kaip galima anksčiau ir būti kaip galima intensyvesnės* [16, p. 31–44; 17; p. 321–326].

Igyvendinant šias priemones dažniausiai taikomi ne tradiciniai didaktiniai, o interaktyvūs veiklos metodai, tarp jų situacijų bei elgesio formų formuojant tam tikrus įgūdžius modelia-
vimas, diskusijos grupėse, vaidinimai, įtraukiant į juos neformalius jaunimo grupių lyderius. Vertinat šių priemonių efektyvumą nustatyta, kad jos kur kas paveikesnės negu aptartosios tradicinės priemonės¹. Tai suponuoja teiginį, kad policijos vaidmuo vykdant pirminę narko-
manijos prevenciją turi kisti, prisitaikyti prie naujos prevencijos priemonių sistemos.

Antrinės prevencijos priemonės. Šių priemonių tikslas yra ne narkotikų vartojimo pra-
džios, o tolesnio vartojimo, virstančio probleminiu vartojimu ar piktnaudžiavimu, prevencija. Skirtingai nei pirminės, antrinės prevencijos priemonės dažniausiai yra skiriamos individams arba jų grupėms, jau pradėjusioms vartoti narkotikus. Taigi ši koncepcija glaudžiai persipina su šiuolaikiniu požiūriu į gydymą bei apsunkina prevencijos ir gydymo strategijų atribojimą. Prie šių priemonių tradiciškai priskiriamas ankstyvas diagnozavimas, siekiant nustatyti pri-
klausomybę esant pradinėms priklausomybės stadijoms, gydymo, siekiant jų išgyjimo, užtik-
rinimas, palaikančioji terapija, socialinės reabilitacijos bei reintegracijos į visuomenę prie-
monės. Pastaruoju metu Europoje, ir Lietuvoje ypač paplitusi „žalos mažinimo politika“ taip pat priskiriama prie antrinės prevencijos priemonių.

Tretinės prevencijos priemonės. Šios priemonės skirtos individams ar jų grupėms, su-
sidūrusiems su rimtomis piktnaudžiavimo problemomis. Tradiciškai šios priemonės tapati-
namos su sunkių, chroniškų priklausomybės nuo narkotikų formų gydymu, socialine tokių
asmenų reabilitacija bei reintegracija į visuomenę, taip pat narkotikų vartojimo recidyvo po
sėkmingo gydymo kurso prevencija.

Narkomanijos prevencijos subjektai

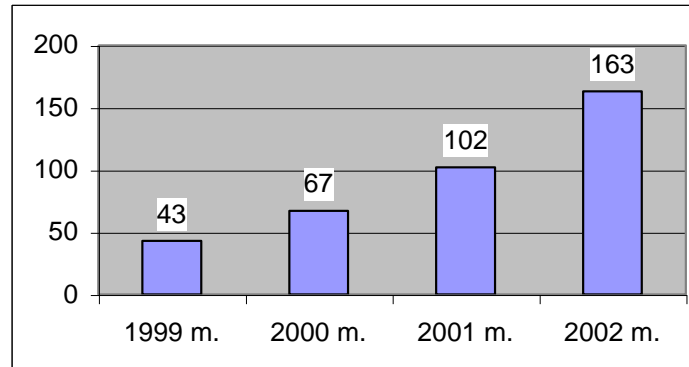
Tradiciškai pirminės, paklausai skirtos narkomanijos prevencijos subjektai laikomi pedagogai, sveikatos priežiūros specialistai, socialiniai darbuotojai, o pastaruoju metu ir įvai-
rios nevyriausybinės organizacijos, veikiančios narkomanijos prevencijos srityje, tėvai, ben-
druomenė ir pan. Tuo tarpu policija Vakarų specialiojoje literatūroje didžiąja dalimi dėl mūsų
jau aptarto redukcioniškos požiūrio į narkomanijos prevenciją paprastai retai tapatinama su
jos prevencijos subjektu. Todėl, be jokios abejonės, mes neteigiame, kad policija yra pa-
grindinis paklausai skirtos pirminės narkomanijos prevencijos subjektas. Tačiau, antra vertus,
Lietuvos Respublikos policijos veiklos įstatyme numatyti imperatyvūs policijos uždaviniai ir
neabejotinas postulatas, kad narkomanija yra glaudžiai susijusi su nusikalstamumu bei vi-
suomenės nesaugumu, policijos pareigūnų patirtis atskleidžiant ir tiriant su neteisėta narko-
tikų apyvarta susijusius nusikaltimus, suvokimas, pagrįstas moksliniais tyrimais ir empiriniais
įrodymais, kad teisėsaugos veikla, skirta mažinti narkotikų pasiūlą, negali būti sėkminga,
jeigu nebus vykdomos adekvačios narkotikų paklausos mažinimo priemonės, neleidžia poli-
cijai atriboti (atsiriboti) nuo prevencinės veiklos mažinant narkotikų paklausą.

Vertinant aptartąsias pirminių narkomanijos prevencijos priemonių rūšis, atsižvelgiant į
esamą ir galimą jų efektyvumą bei suformuluotus konceptualius metodologinius jų pagrindus,
manyta, kad šiuo požiūriu perspektyviausios – ilgalaikės narkomanijos prevencijos
programos, pagrįstos kruopščiu tokių programų priemonių planavimu, taikymu bei efekty-
vumo vertinimu. Tokių programų efektyvumui, be jokios abejonės, turi įtakos ir tai, kad jos
sudaro sąlygas narkomanijos prevenciją jungti į vientisą sistemą, vykdomą pagal socialinio
valdymo modelį, nuosekliai taikant kiekvieno valdymo ciklo galimybes: pirminę problemos
analizę, atitinkamų prevencijos priemonių atranką, jų įgyvendinimą bei vertinimą. Tokiu at-
veju akivaizdžiai padidėja policijos įtaka narkomanijos prevencijos programų planavimui bei

¹ Atliekant tyrimą, kurio metu buvo vertinamos 143 prevencijos programos, kaip pagrindiniai jų efektyvumo in-
dikatoriai buvo išskirti žinių apie narkotikus ir jų vartojimo padarinius pokyčiai; narkotikų vartojimo ir kitokio aso-
cialaus elgesio atžvilgiu taikomų priemonių pokyčiai; sumažėjęs ar nenustatytas narkotikų vartojimas populiaci-
joje; sustiprėję socialiniai, gyvenimiški ir atsilikimo narkotikų vartojimui įgūdžiai; sumažėjęs neigiamo elgesio
paplitimas populiacijoje. Socialinės įtakos programos buvo efektyviausios visų pasirinktų indikatorių atžvilgiu [17,
p. 1–28].

įgyvendinimui, skatinamas glaudesnis bendradarbiavimas su kitomis valstybės, savivaldybių institucijomis bei visuomene.

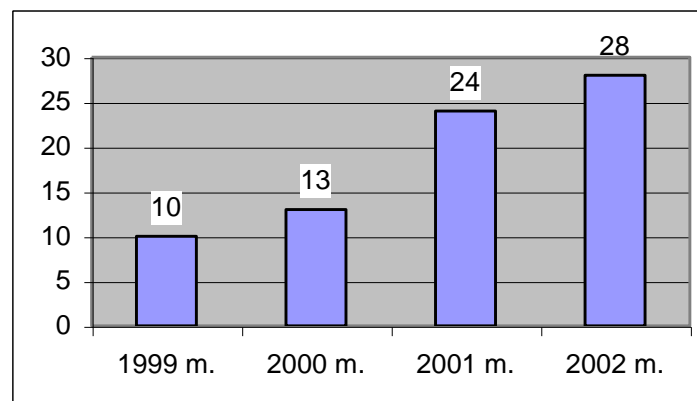
Tokio pobūdžio priemonės vis aktyviau diegiamos praktinėje Lietuvos policijos veikloje. 1999–2002 m. laikotarpiu Lietuvos policijos įstaigos bendradarbiaudamos su savivaldybėmis arba apskričių administracijomis parengė 375 prevencijos programas (1 pav.).

1 pav. Policijos įstaigų parengtos prevencijos programos

Atkreiptinas dėmesys, kad dauguma atvejų šios programos skirtos ne vien tik narkomanijos, bet ir nusikalstamumo arba tam tikrų nusikaltimų prevencijai. Antra vertus, net 75 arba 20 proc. šių programų yra su narkomanijos prevencija tiesiogiai arba netiesiogiai sietinos priemonės (2 pav.).

Atlikus aptariamųjų prevencijos programų numatomų priemonių planų analizę buvo nustatyta, kad tiesiogiai su narkomanijos pirminė paklausai mažinti skirta prevencija susijusių programų skaičius nuolat didėja – nuo 10 proc. (1999 m.) iki 50 proc. (2002 m.) visų priemonių, kuriose numatyta tiesioginė arba netiesioginė narkomanijos prevencija. Antra vertus, visos šios programos pagrįstos tradicine, daugumoje Vakarų Europos šalių bei JAV jau kuris laikas nebenaudojama informacijos platinimo koncepcija. Prevencinė veikla šiose programose apsiriboja informacijos apie narkotines ir psichotropines medžiagas, jų poveikį, neigiamus padarinius, taip pat teisinę atsakomybę, susijusią su narkotikų vartojimu, arba neteisėta šių medžiagų apyvarta, pateikimu taikant tradicinį didaktinių pamokų metodą. Ir nors šių programų efektyvumas Lietuvoje dauguma atvejų nėra įvertintas, galime pasiremti užsienio šalyse atliktų empirinių tyrimų rezultatais.

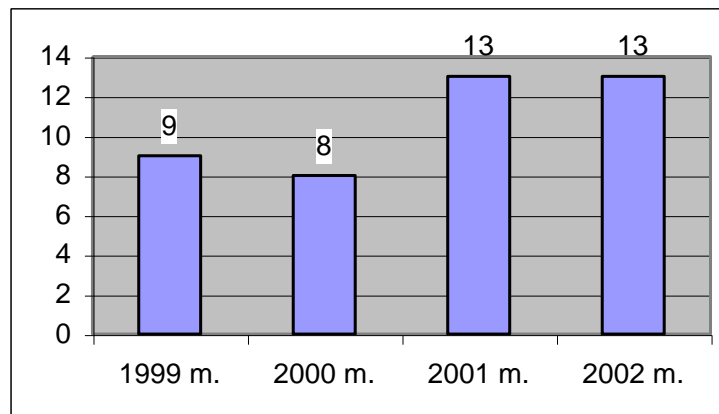
2 pav. Policijos įstaigų parengtos programos, kuriose numatytos narkomanijos prevencijos priemonės

Paprastai prevencijos programų efektyvumas vertinamas imant domėn penkis pagrindinius veiksnius:

- žinių apie narkotikus lygio pokyčiai,
- požiūrio į narkotikų vartojimą lygio pokyčiai,
- socialinių įgūdžių lygio pokyčiai,
- savęs vertinimo lygio pokyčiai,
- narkotikų vartojimo lygio pokyčiai.

Dauguma tyrimų, kurių metu buvo vertinamas prevencijos priemonių efektyvumas, atskleidė, kad nors informacijos platinimu pagrįstos prevencijos programos ir turi tam tikrą įtaką žinių apie narkotikus lygio pokyčiams, likusiems keturiems veiksniams, ypač narkotikų vartojimo lygio pokyčiams, neturi jokios įtakos [18].

Likusios aptariamoms prevencijos programoms gali būti priskiriamos alternatyviųjų prevencijos programų kategorijai, kadangi jos yra susijusios su vaikų ir jaunimo laisvalaikio užimtumo skatinimu, įvairių renginių, sporto varžybų, būrelių, vasaros stovyklų organizavimu (3 pav.).

3 pav. Policijos įstaigų parengtos alternatyvios prevencijos programos

Netgi formali Lietuvos policijos vykdomų narkomanijos prevencijos programų analizė rodo, kad šios prevencijos subjektų sistema nėra aiškiai apibrėžta ir nefiksuota narkomanijos prevencijos politikos įgyvendinimo procese. Todėl prevencijos priemonės galima laikyti chaotiškomis ir nesudarančiomis vientisos sistemos. Šiame kontekste policijos vaidmuo atliekant narkomanijos prevenciją lieka komplikuoatas, nes šioje srityje policija veikia ne dėl jai būdingos kompetencijos – kvalifikacijos, bet dėl to, kad visuomenėje vis dar palaikoma stereotipinė nuomonė apie policijos institucijos universalumą.

Išvados

1. Narkomanijos prevencija yra kompleksinė socialinės veiklos sritis, kurioje veikia įvairios paskirties institucijos. Veiklos kompleksiskumas suponuoja neapsakomai didelę prevencinės veiklos, apimančios skirtingų institucijų sistemą, įvairovę. Šių institucijų vietą atliekant narkomanijos prevenciją lemia jų kompetencija ir socialinė atsakomybė.

2. Planuojant efektyvią narkomanijos prevenciją turi būti imami domėn ir atitinkamai tarpusavyje sisteminiami trys elementai: prevencijos objektas, prevencijos priemonės ir prevencijos subjektai.

3. Narkomanijos prevencijos objektai yra narkomanijos priežastys ir sąlygos, kurias sudaro įvairaus pobūdžio ir turinio poveikio veiksniai: nuo socialinių kultūrinių reiškinių iki biogenetinių nukrypimų. Policija pagal savo paskirtį gali efektyviausiai veikti asmeninį elgesį, todėl jos veikla inicijuojant prevencijos programas turėtų būti skirta būtent šiai sričiai.

4. Narkomanijos prevencijos priemonės sudaro tris lygius ir taikomos esant nevienodiems narkotikų vartojimo laipsniams. Pirminės prevencijos priemonės skirtos šalinti besiformuojančias narkomanijos priežastis, todėl čia didžiausia socialinės kontrolės institutų, tarp kurių yra ir policija, reikšmė. Antrinės ir tretinės prevencijos priemonės daro poveikį tik tuo atveju, jeigu jas taiko pagalbą, bet ne kontrolę atliekančios institucijos.

5. Lietuvos policija, kaip narkomanijos prevencijos subjektas, vykdo pirmines narkomanijos prevencijos priemones. Tokia nuostata pagrįsta, tačiau jos parengtų arba taikomų prevencijos programų sistemoje dominuoja tos, kurios, remiantis Vakarų šalyse atliktais tyrimais, laikytinos nepakankamai efektyviomis.

6. Šiuolaikinės narkomanijos prevencijos programos apima daugybę socialinių institucijų, tarp kurių policija turi siaurą funkciją, įgyvendinamą teisėtvarkos metodais mažinant galimybę įsigyti narkotikų. Dėl programų kompleksiskumo jas inicijuoja ir koordinuoja bendrosios kompetencijos institucijos, todėl policijos vaidmuo jas kuriant dėl objektyvių priežasčių ribotas.

LITERATŪRA

1. **Botvin G. J.** Substance Abuse Prevention: Theory, Practice and Effectiveness // Tonry M., Wilson J. Q. (ed). Drugs and Crime. – Chicago: Chicago University Press, 1992.
2. **Buhringer G., Kunzel J.** Evaluating Drug Prevention in the EU // EMCDDA Scientific Monograph Series 1998. No. 2.
3. **Beridge V.** Alcohol and Drug Abuse in UK // Ehrenberg A., Mignon P. Drogues politique et societe. – Paris: Descartes, 1992.
4. **DuPont R. L.** Implications for Prevention Policy: A Commentary // Tips for Prevention Programming Executive Office of the President Office of National Drug Control Policy. 1997. No. 1.
5. **Davidavičienė A. G.** Tėvams apie narkotikus. Kaip apsaugoti vaikus? – Vilnius: Švietimo ir mokslo ministerija, 2001.
6. **Čaplinskas S.** Narkotikų kontrolė: pragmatiška politika ir humanistinės nuostatos // Vilnius prieš narkotikus. 1999. Nr. 2.
7. **Buhringer G., Kunzel J.** Evaluating Preventive Intervention in Europe // Evaluating Drug Prevention In the EU EMCDDA // Scientific Monograph Series. 1998. No. 2.

8. **Kandel D. B., Logan J. A.** Patterns of Drug Use from Adolescence to Young Adulthood: Periods of Risk for Initiation, Continued Use and Discontinuation // American Journal of Public Health. 1984. No. 74.
9. **Annual Report on the State of the Drugs Problem in the EU 1995.** – Lisbon: EMCDDA, 1996.
10. **Противодействие** незаконному обороту наркотических средств и психотропических веществ / ред. Сергеев А. Н. – Москва: Щит и меч, 2001.
11. **Promising** Strategies to Reduce Substance Abuse. Taip pat žr. N. Tobler Drug Prevention Programs Can Work: Research Findings // Journal of addictive diseases. 1992. Vol. 11(3).
12. **Bell C. S., Battjes M. S., Battjes R. J.** Overview of Drug Abuse Prevention Research: Research Analysis and Utilization System // National Institute on Drug Abuse, research monograph series No. 63.
13. **Bruvold W. H., Rundall T. G.** Meta-analysis and Theoretical Review of School Based Intervention Programs // Psychological Health. No. 2.
14. **Sloboda Z.** State of the Art of Prevention Research in the United States // Evaluating Drug Prevention in the EU // EMCDDA Scientific monograph series. 1998, No. 2.
15. **Bulotaitė L.** Primary Prevention in Lithuanian Schools // Drugs, Education, Prevention and Policy. 1999. Vol. 6, No. 3.
16. **Tobler N.** Drug Prevention Programs Can Work: Research Findings // Journal of Addictive Diseases. 1992 Vol. 11 (3).
17. **The future** directions of the DARE.

Police Role in the Demand Oriented Primary Drug Abuse Prevention

Doctoral Candidate Algirdas Kestenis

Law University of Lithuania

SUMMARY

In most issues drug abuse prevention is described as the total sum of preventive means and programmes related to the reduction of drug demand. In such a context it is difficult to determine the police' status and role within the preventive actions.

The article deals with the identification of the police role within the common drug abuse preventive activities. Particularities of the police status are based on the analysis of the following drug abuse prevention's components: subject, means and participants.

The conclusions of the specific researches of the preventive programs effectiveness and the preventive programmes, which are prepared and implemented by the Lithuanian police, are taken into account for the presented recommendations.

